

J. W. Niemeijer

Het Rijksprentenkabinet en F. G. Waller

In veel musea, in ons eigen land en elders, placht vroeger de bezoeker al direct bij de entree een marmeren plaquette van royale afmetingen aan te treffen, waarop in vergulde letters de namen stonden gebeiteld van hen aan wier vrijgevigheid het museum veel te danken had gehad. Het schijnt wel alsof deze vorm van erkenning van het particulier mecenaat langzaamaan is uitgestorven, tegelijk met dat mecenaat zelf.

In het Rijksmuseum moet destijds ook zo'n bord aanwezig zijn geweest, niet in marmer, maar opgenomen in de geschilderde decoratie van het interieur, een lange lijst van namen in drie rijen naast elkaar en omgeven door bloemranken, dieren en amoretten.

Daar stonden de grote en bekende weldoeners van het museum bijeen, als Jhr. Mr. J. de Witte van Citters, D. Franken Dzn., Jhr. J. S. H. van de Poll, L. Dupper Wzn., samen met kleinere schenkers, wier naam nu alleen de insider nog aan het geschonkene weet te verbinden. Deze sierlijke muurschildering is allang verdwenen¹. Een nieuwe tijd vond andere wegen, andere structuren voor collectievorming en fundraising. Veel waarvoor het museum vroeger was aangewezen op steun van particulieren behoort nu tot de taak van het Prins Bernhard Fonds, de Vereniging Rembrandt, de Rijksmuseum-Stichting.

Maar een heel enkele maal is het toch nog een privé persoon wiens vrijgevigheid jaar in jaar uit zorgt voor hele reeksen belangrijke

aanwinsten. Dat is het geval bij François Gérard Waller (1867-1934), en aan hem is dit nummer van het museumbulletin gewijd.

Er is een goede aanleiding om de figuur van deze mecenas eens in de schijnwerpers te plaatsen, want dit najaar is het een halve eeuw geleden dat Waller stierf en de testamentaire bepalingen van kracht werden die van zo verstrekkende gevolgen zouden zijn voor de verzamelingen van het Rijksmuseum, in het bijzonder het Rijksprentenkabinet. In een aantal bijdragen wordt aandacht geschonken aan zijn persoon, zijn werk, zijn verzamelingen. Het is hiér de plaats nader in te gaan op zijn grootste geschenk: het F. G. Waller-Fonds. Vier jaar vóór zijn dood liet Waller een testament opmaken, waarin hij de Staat der Nederlanden tot enige erfgename benoemde, op voorwaarde dat het gehele nagelaten vermogen, behoudens gemaakte legaten, afzonderlijk van het overige staatsvermogen zou worden beheerd onder de naam 'F. G. Waller-Fonds'. De opbrengst van dat Fonds moest ten goede komen aan het Rijksprentenkabinet en worden aangewend voor de aankoop van 'prenten, vervaardigd door Nederlanders en van incunabelen met houtsneden der Nederlandse school, in de tweede plaats van prenten door niet-Nederlanders vervaardigd, benevens bij uitzondering van teekeningen'. Een college van vier Beheerders² moest het Fonds

besturen volgens gedetailleerde aanwijzingen van de erfplater, en ook voor de Directeur van het Rijksprentenkabinet waren in het testament precieze instructies vastgelegd over de verantwoording van zijn aankopen, zoals het merken der aankopen met een apart stempeltje en de complete, nauwkeurige vermelding van al het op deze wijze verworvene in het officiële jaarverslag. Met veel zorg waren er bepalingen geformuleerd die moesten garanderen dat alléén de revenuen gebruikt zouden worden en het Fonds zelf tenminste intact zou blijven en liefst groeien.

Op 23 november 1934 overleed F. G. Waller. Niet lang daarna aanvaardde de Nederlandse Staat officieel de nalatenschap en traden de eraan verbonden bepalingen in werking. Later werden deze in een tweetal reglementen nog nader uitgewerkt.

Om eerste uitvoering te kunnen geven aan andere beschikkingen in het testament, zoals de uitgave van het *Biographisch Woordenboek van Noord-Nederlandsche graveurs* en een legaat aan de Familiestichting Waller, was door de erfplater bepaald, dat de eerste uitkering van zijn Fonds pas zou plaats hebben 'in de maand Januari nadat drie volle jaren na des testateurs overlijden zijn verstreken'. Er waren inmiddels wel al enkele voorschotten ter beschikking gesteld, maar de eerste jaar-uitkering ontving het Rijksprentenkabinet in januari 1938.

Het is niet zo eenvoudig een analyse op te stellen van de totale aankopen sedert het in werking treden van het Fonds. Toch is daartoe een poging ondernomen, nu en dan met een verrassend resultaat³. Om te beginnen moest geconstateerd worden dat van de drie categorieën: prenten, tekeningen, en met houtsneden geïllustreerde incunabelen, laatstgenoemde niet aan bod is gekomen. Om welke reden ook – het aanbod is natuurlijk heel gering – er is in ieder geval nooit iets van dien aard met gelden van het Waller Fonds aangekocht.

Bij de overige grafiek ligt dat anders! Dat was dan ook de primaire bestemming van het Fonds. Meer dan 9000 nummers konden tot nu toe in de prenteninventaris worden ingeschreven. Het aantal aangekochte

prenten is echter in feite veel groter, omdat onder één nummer meer dan eens een serie werd geboekt, soms ook een recueil of album, en zelfs wel een hele collectie. Dat was het geval bij de gegraveerde kunstenaarsportretten uit de collectie Gerritsen (1940), tezamen 1500 stuks, en bij de verzameling ornamentprenten van Mr. J. W. Frederiks, verworven in 1963 en bestaande uit ca. 3850 stuks. Het totale aantal uit het Fonds aangekochte prenten mag men dan ook waarschijnlijk veilig stellen op zo'n vijftienduizend.

Geheel in overeenstemming met Wallers bepalingen prevaleert daarbij de Nederlandse school. Er is werk van 16de-eeuwse kunstenaars als Collaert, Wierix, de Galle's en de Sadelers tot aan dat van hun collega's uit de eerste helft van onze eigen eeuw. Een indrukwekkende rij kunstenaarsnamen, waarbij de grote meesters geenszins ontbreken: in 1940 Anthonie van Dyck met een reeks etsen uit zijn *Iconografie*, in 1947 Rembrandt met een derde staat van *Petrus en Johannes voor de tempelpoort* (B. 130), in 1958 Ruysdael met een vroege staat van het *Korenveld met de bomen* (B. 5 II, afb. 1). Voorbeelden die gemakkelijk met tientallen andere zouden zijn aan te vullen, óók van modernere kunstenaars, zoals Breitner, Jongkind, Israëls, Toorop. De buitenlandse scholen, of, zoals Waller ze noemde, 'prenten door niet-Nederlanders vervaardigd', komen numeriek in het totaal op de tweede plaats. Dat neemt niet weg, dat er herhaaldelijk jaren zijn aan te wijzen dat de Nederlandse grafiek in de minderheid bleef. Speciaal geldt dat ten opzichte van de Franse school, die eigenlijk altijd met voorliefde verzameld is. Duidelijke pieken vertonen bij voorbeeld de jaren 1949, met een belangrijke collectie Toulouse-Lautrec, 1959, toen zelfs viermaal zoveel Franse prenten werden aangekocht als Nederlandse, vooral portretten, en tenslotte 1970, het jaar waarin de collectie werd aangevuld met 365 stuks naar het werk van Pierre-Paul Prud'hon. Door de jaren heen is bovendien speciaal gezocht naar prenten van de Franse symbolist Odilon Redon en ook hier bood het Waller-Fonds keer op keer de middelen tot aankoop.

Afb. 1. Jacob van Ruysdael. Korenveld omzoomd door bomen. Ets, B. 5 II. In 1958 aangekocht met steun van het F. G. Waller-Fonds. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

De aanwinsten op het gebied van de overige buitenlandse grafiek: Italiaanse, Duitse, Engelse, e.a. zijn wel minder talrijk geweest, maar daarom zeker niet zonder spectaculaire uitschieters: het complete oeuvre der Tiepolo's uit de collectie Liechtenstein (1950), één der beroemde verzamelbanden met het jaartal 1637, vol Duitse grafiek van Urs Graf, Hans Weiditz, e.a. (1965, afb. 3), de aangrijpende ets *El Agarrotado*, van Goya (1972, afb. 4), Munchs monumentale houtsnede met twee vrouwen aan het strand (1979) en niet te vergeten menig prachtstuk onder de Japanse houtsneden, van Harunobu, Utamaro, Hiroshige e.a.

Een internationaal georiënteerd prentenkabinet kan het niet stellen zonder aanwinsten van dat niveau. Het moet het oog gericht houden op de grote, artistiek belangrijke prentkunst en er voortdurend naar streven uitzonderlijke specimen daarvan aan de verzameling toe te voegen.

Maar daarnaast dient er ook in de breedte verzameld te worden en de collectie uitgebouwd in de vele richtingen die worden aangegeven door de verschillende functies die de grafiek altijd heeft gehad als uitdrukkingmiddel van allerlei stromingen in de cultuur.

Van die meer cultureel-documentaire aspecten van de Europese grafiek is Waller zelf zich zeer bewust geweest en in het Rijksprentenkabinet wist – en weet – men in zijn geest te handelen door de gelden uit het door hem gestichte Fonds aan te wenden om te zorgen dat ook deze sectoren van de prentkunst niet worden verwaarloosd. Op de verschillende aanwinsttentoonstellingen leggen steeds ornamentprenten, gegraveerde portretten, en aanvullingen van de Historische Atlas getuigenis af van de groei die deze afzonderlijke collectie-onderdelen dankzij het Waller-Fonds doormaken.

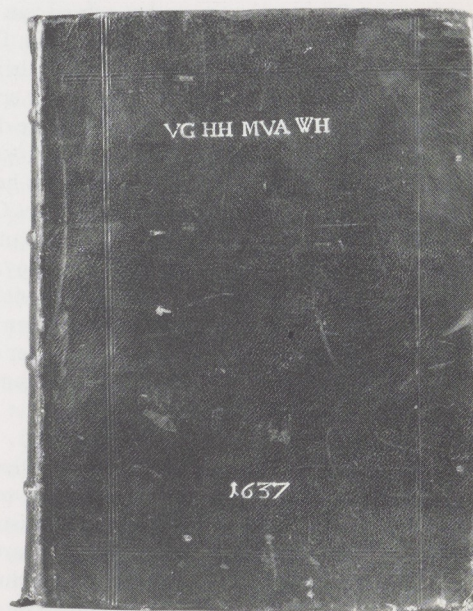
Bij de aantallen waar het hier om gaat kan

Afb. 2. Rembrandt. Detailstudie voor de Honderdgulden prent. Pen-tekening. In 1964 aangekocht met steun van het F. G. Waller-Fonds. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

Afb. 3 (onder). Nederlandse verzamelaarsband uit 1637, inhoudende grafiek van Urs Graf, Hans Weiditz, Manuel Deutsch, Erhard Schön, Hans Holbein, e.a. In 1965 aangekocht uit het F. G. Waller-Fonds. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

aan een opsomming of zelfs maar globale doorsnede vanzelfsprekend niet gedacht worden. Wél dient iets gezegd over de derde categorie uit Wallers wilsbeschikking: de tekeningen. 'Bij uitzondering' liet hij eraan toevoegen. Dat zijn ze ten opzichte van de zeer vele prent-aankopen over het geheel genomen ook wel gebleven, maar niet steeds in dezelfde mate. Al direct in de eerste jaren na Wallers overlijden werden uit het Fonds – hetzij geheel, hetzij met gedeeltelijke steun – tekeningen aangekocht. Eerst één, toen drie, in 1938 vier, in 1939 elf, en in 1940 meer dan zeshonderd. Die laatste aankoop betrof o.a. de collectie Nederlandse kunstenaarsportretten van H. P. Gerritsen, die samen met de prenten en-bloc verworven werden. Daarna ging het weer wat bescheidener toe, maar vooral sedert 1948 is onder het directoraat van Van Regteren Altena in toenemende mate van het Waller-Fonds gebruik gemaakt voor de

Afb. 4. Francisco Goya. Man aan de wurgpaal
(‘El Agarrotado’). Ets. In 1972 aangekocht uit het
F. G. Waller-Fonds. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

uitbreiding van de tekeningenverzameling. In het bijzonder de buitenlandse scholen, waar toen nog zo oneindig veel aan mankeerde, hebben daarvan geprofiteerd. Bij hoevele nummers in de catalogi van de Italiaanse tekeningen, verschenen in 1973 en 1981, is bij de herkomst niet het F. G. Waller-Fonds vermeld! Maar ook bij heel wat Franse en Duitse bladen verraadt op de achterzijde het Waller-stempeltje, geplaatst naast het eigen merk en het inventarisnummer, al wel waaraan de verwerving voor het Kabinet te danken is geweest. Er is in die tijd maar één jaar geweest, dat er van de Waller-uitkering géén tekeningen werden gekocht, te weten 1955. Andere jaren meestal enkele dozijnen, soms zelfs meer dan honderd. Men krijgt de indruk dat aan de bepaling 'bij uitzondering' toen wel eens een wat erg ruime interpretatie is gegeven. Mag het met twee voorbeelden toegelicht? In 1951 werden uit het Waller-Fonds 59 Nederlandse tekeningen gekocht, plus 74 alleen van Pieter Barbiere, en daarnaast vijf van Italiaanse kunstenaars, en elf Franse (w.o. negen Bresdins). In 1957 waren het negentien Italiaanse tekeningen, vijftien Franse, vijf Duitse, vier Engelse, benevens 125 uit de Nederlandse school, plus 144 stuks in een album van de 17de-eeuwse kunstenaar Matthijs Balen en dan nog 43 studies en schetsen uit de toen geveilde atelier-nalenschap van Jan van Essen. Overigens waren niet alleen de aantallen indrukwekkend: onder de tekeningen-aanwinsten uit die tijd treft men de namen aan van Nicolaes Maes, Anton Mauve, Ruysdael, Scorel, Ter Borch, Toorop, Willem van de Velde, en – tweemaal liefst! – Rembrandt. Onder de buitenlandse kunstenaars die van Carracci, Corot, Degas, Delacroix, Käthe Kollwitz, Claude Lorrain, Hubert Robert, Zuccaro. Om er maar een handvol te noemen. Het was toen natuurlijk voor prenten- en tekeningenverzamelaars ook weinig minder dan een paradijs: nog een overvloed van al wat begeerlijk was, en voor lage prijzen. De bovengenoemde Rembrandts kostten in 1949 en 1953 respectievelijk f 1250,- en f 3200,-, Cézannes grote kleurenlitho 'Les Baigneurs' in 1952 nog geen f 1900,-. Een kleurenlitho van Vuillard kostte

toen niet meer dan f 100,- en voor ongeveer eenzelfde bedrag kocht men in 1957 nog twee prenten van Beham, een tekening van Willem van Mieris, een clair-obscuur houtsnede van Zanetti of een schetsboekje van J. H. Weissenbruch.

In de jaren '60 keerde men terug tot het besef dat Waller zijn Fonds toch vooral had gesticht terwille van aanwinsten op het gebied van de gedrukte grafiek. In 1964 werd nog een fors deel der revenuen aangewend voor de verwerving van Rembrandts studieblad met twee vrouwen (afb. 2), maar dit was dan ook een voorstudie voor de beroemde *Honderdgulden prent*. Nadien is het beleid er nadrukkelijk op gericht geweest de voorrang te geven aan de prentkunst, menigmaal met algehele uitsluiting der tekeningen.

De reusachtige prijsstijgingen op het verzamelgebied van het Prentenkabinet dwongen ook wel tot ernstige bezinning en tot een bewuster keuze. Groepsgewijze aankopen zoals ze tot dan toe vaak voorkwamen, op veilingen zowel als bij de kunsthandel, werden schaarser en schaarser, en ondanks het feit dat door een alert Fonds-beheer de uitkeringen in de periode 1950-1965 vervijfvoudigd konden worden, was de tijd van de grote aantallen voorbij. Daarnaast deed zich een andere factor gelden. Samen met het Rijksaankoopbudget had het Waller-Fonds ervoor gezorgd dat langzamerhand heel veel lacunes in de oude verzameling opgevuld waren.

Het is bij zo'n ontwikkeling logisch dat de overblijvende desiderata steeds duurder worden. In het bijzonder doet zich dat bij voorbeeld gevoelen bij de peintre-graveurs der Hollandse 17de eeuw, waar de collectie van het Rijksprentenkabinet zo'n graad van volledigheid heeft bereikt dat zich alleen nu en dan de gelegenheid voordoet er nog iets aan toe te voegen. Dat was o.a. het geval in 1972, toen getracht werd een hier ontbrekende eerste staat van Ruysdaels ets *De drie eiken* (B. 6) te verwerven. Op de veiling waar de prent werd aangeboden was grote internationale belangstelling en deze zeldzame druk verdween voor 32.000 DM naar Duitsland. Tegenover zo'n verloren strijd staan gelukkig

Afb. 5. F. G. Waller.

ook winstpunten. De hier vanouds toch niet karige oeuvres van A. van Everdingen, De Gheyn, Lievens, Ostade en Jan van de Velde konden in de jaren zestig en zeventig telkens toch nog weer met zeldzame staten of proefdrukken verrijkt worden. Zelfs dat van Rembrandt: in 1969 ontdekte de toenmalige directeur van het Kabinet, K. G. Boon, in Londen een nog onbeschreven staat van het etsje met het borstbeeld van een oude vrouw (B. 355), dat daar tien jaar lang onopgemerkt in een lade bij een bekende kunsthandel had gelegen. Ook later konden nu en dan nog aanvullingen op het oeuvre van deze meester verworven worden. Dat waren alle stuksgewijze aankopen. Grotere ensembles komen niet veel meer voor, maar blijven niettemin altijd nog mogelijk. Vanzelfsprekend behoeft daarvoor niet altijd het Waller-Fonds te worden aangesproken. Zo kon bij voorbeeld in 1977 een aankoop van meer dan honderd nog onbekende proefdrukken, unica en werktekeningen uit het belangrijkste grafisch atelier van onze

18de eeuw, dat van Cornelis Ploos van Amstel, met andere middelen worden gefinancierd. Maar toen het volgend jaar een reeks van 25 nog geheel onbeschreven ruinelandschappen van Willem van Nieulandt opdook bood het Waller-Fonds de gelegenheid direct toe te slaan. En daarna konden op deze wijze Nicolaas Visschers *Theatrum Biblicum* (700 stuks), een collectie titelprenten (500 stuks) en verschillende series belangrijke ornament-grafiek aan de verzameling worden toegevoegd. Opsommingen vermoeien, ze behouden toch altijd iets willekeurigs en kunnen maar een fragmentarisch beeld geven van alles wat in bijna een halve eeuw werd bijeengebracht. 'Grote' prentkunst en grafiek als cultuurdocument, het zijn elk jaar weer die beide aspecten van één verzamelgebied die in het aankoopbeleid van het Rijksprentenkabinet recht gedaan moet worden. Het Waller-Fonds is bij de uitvoering van deze taak volkomen onmisbaar geworden. De uitkering die daaruit de laatste jaren voor aankopen beschikbaar komt, bedraagt nu tienmaal zoveel als de hoogste som uit de begintijd. Een enkele maal geeft een aanvullend subsidie nog extra armslag.

In de tweeledige constructie die de erfflater heeft gewenst, vervullen beheerders en prentenkabinetdirectie François Gérard Wallers genereuze opdracht. Gezamenlijk en toch onafhankelijk van elkaar zorgen ze ervoor dat de verzamelingen van het Rijksprentenkabinet niet door stilstand verschromen, maar gestaag verder groeien in de breedte en de hoogte.

Noten

¹ Een afbeelding in kleur is te vinden in het grote standaardwerk van Victor de Stuers en P. J. H. Cuypers, *Het Rijksmuseum te Amsterdam*, Amsterdam 1897.

² Als eersten traden, op wens van Waller, als zodanig op de heren Dr. J. C. J. Bierens de Haan te Amsterdam, Ir. J. A. Royer te 's-Gravenhage, Mr. A. Staring te Wassenaar en Mr. P. G. van Tienhoven te Amsterdam.

³ Met dank aan drs. J. W. H. J. M. Noldus, die een uitgebreid en gerubriceerd overzicht samenstelde.